

ÖNSÖZ

Canın cânının canıdır Hz. Şems...

Hakikat-i Muhammedî'nin "Celâl" (*yok edip vâr eden*) ismiyle tecellîsidir.

O, güneş gibidir; çıplak gözle bakılmaz.

Ancak Hz. Mevlânâ'nın gözlüğüdür ki onu âşikâr eder.

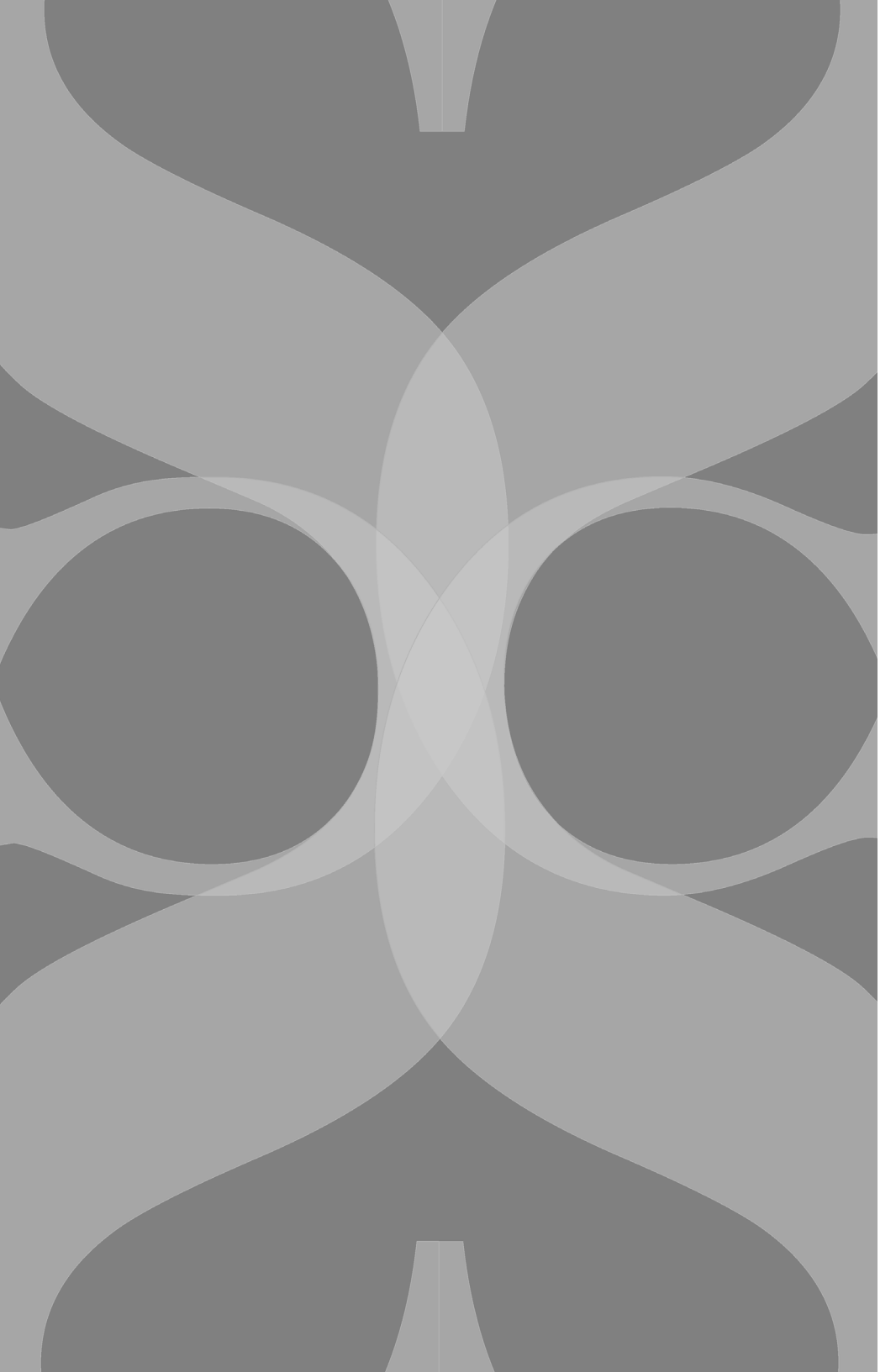
Herkese açmaz mübârek mânâsını.

Bu hitap onun lûtfudur ki bizlere onun gül kokusundan râyihalar dağıtır.

Dileriz ki Hz. Şems gibi Hakikat-i Muhammedî tecellîsine sahip insân-ı kâmilleri analım.

Biliyoruz ki onları anlamak zor ama zevk etmek kolay.

Cemâlnur Sargut

“Nûr-i Muhammedî Güneşi Hz. Şems”

Hazırlayan: Dr. Semih Ceyhan

İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

“Ey Şems! Şeklim senin nefesinle meydana gelmekte, fikrim de
Sanki senin lafız ve ibârelerimin ben”

Hz. Mevlâna

1. Tebrizli Şems
2. Tebriz’den Rûm Diyârına
3. Şems-Mevlâna Karşılaşmaları
4. Şems-Mevlâna Sohbeti
5. Şems’in İlk Gaybûbeti
6. Şems’in İkinci Gaybûbeti
7. Şems’in Âkıbeti
8. Şems’in Kabri
9. Şems’in Meşrebi:
10. Şems’in Eseri: *Makâlât*

1. Tebrizli Şems

Şems-i Tebrîzî, hicrî 582 (1186) yılı civarında Tebriz’de doğmuştur. Asıl adı Muhammed b. Ali b. Melikdâd’dır.¹ Mevlevî kaynaklarında daha çok “Şemseddin”, “Şemsü’l-hak ve’-d-dîn”, “Şems”, “Şems-i Tebrîzî” lakaplarıyla anılmıştır. Eflâkî’ye göre Şems, doğduğu yerde tarikat pîrleri tarafından “Kâmil-i Tebrîzî”, gezgin bir derviş olduğu için “Şemseddîn-i Perende” lakaplarıyla şöhret kazanmıştır.² Babası Ali b. Melikdâd (*ya da Melik Dâvûd*), ticaret maksadıyla Horasan’ın Bezer vilâyetinden Tebriz’e gelip

1 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1995, II, s. 189.

2 Eflâkî, II, s. 190.

yerleşmiş bir kumaş tüccarıdır.³ Devletşah *Tezkiresi*'nde, Şems'in İsmâîlî dâîsi ve Hassan Sabbâh'ın halefi olan, Kiyâ Büzürgummîd'in neslinden Alamut valiliği yapmış, Hâvend Celâleddin Nev-müselmân adlı bir zâtın, oğlu olduğuna dair bir rivayeti aktarır. Bu rivayete göre, Sünniliği benimseyen Hâvend Celâleddin, oğlunu ilim tahsili için gizlice Tebriz'e göndermiş, çok güzel bir çocuk olduğu için, kötü kişilerin nazarından korumak amacıyla, kadınlar arasında bulundurulan Şems, bu esnada altın işlemeciliğini öğrenmiş ve Tebriz'de "zerdûz" lakabıyla meşhur olmuştur.⁴ Bediüzzaman Furûzanfer ve Abdülbaki Gölpinarlı, bu rivâyetin Mevlevî kaynakların hiç birinde bulunmadığını, Cüveynî'nin, *Cihangüşâ Târîhi*'nden naklen, Celâleddin Nev-müselmân'ın, Alâeddin Ahmed'den başka oğlunun olmadığını gerekçe göstererek, Devletşah rivayetini reddederler.⁵

Şems hakkında birincil kaynaklar olan, *Sipehsâlâr Risâle*'sinde ve Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sinde, onun hayatının ilk dönemine dair bilgiler sınırlıdır. *Makâlât-ı Şems-i Tebrîzî*'de ve ondan naklen *Menâkıbü'l-ârifîn*'de Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, yüksek mânevî kabiliyetlere sahip olduğu, çokça riyâzette bulunduğu, semâ yaptığı, çeşitli müşâhedelere mazhar kılındığı, tam bir medrese eğitimin-den, uzak durduğu zikredilir.⁶ Şems'in ilk defa, *Makâlât*'ta, birkaç yerde adı geçen Tebrizli şeyh Ebû Bekr-i Selebâf'a, intisap ettiği anlaşılmalıdır. Sahih Ahmed Dede, Şems'in ona yirmi iki yaşında iken intisap ettiğini, on dört yıl şeyhine hizmet ettikten sonra, seyahate çıktığını belirtir.⁷ Tebriz yakınlarındaki bir tekkede şeyhlik yapan, maişetini sepet

3 Devletşah, *Tezkire* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, II, s. 251.

4 Devletşah, II, s. 251.

5 Bediüzzaman Furûzanfer, *Mevlâna Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1997, s. 162-163; Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul 1952, s. 49.

6 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât* (nşr. M. Ali Muvaahhid), Tahran 1369 hş., s. 77, 119, 677, 740, 741; Eflâkî, II, s. 205.

7 Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (haz. Cem Zorlu), İstanbul 2003, s. 139, 148.

örerek sağlayan, dervişlerine hırka giydirmeyen, fütüvvet ve melâmet ehli sûfilardan olan, Ebû Bekir Selebâf'ın, Şems'in tasavvufî şahsiyetinin teşekkülünde, önemli etkisi vardır. *Makâlât*'ın nâşiri, Muvahhid Ebû Bekr-i Selebâf'ın müridlerinin çoğunun, şeyhleri gibi esnaf olduklarını ve bu itibarla fütüvvet teşkilâtına mensup olduklarını belirtir.⁸ Sipehsâlâr'a göre Şems, kerâmetlere meyli olmayan, kara keçe giyip kendini halktan gizleyen, dâima mücâhede halinde bulunan, tâcir kıyafetiyle devamlı seyâhat eden, medrese ve tekkelerden ziyade kervansaraylarda konaklayan, içinde bir şey olmadığı halde, kaldığı hücrenin kapısını sağlam bir kilitle kilitleyen, sırlarla dolu, şalvar uçkuru örecek geçimini sağlayan bir dervîştir.⁹ Molla Abdurrahmân-ı Câmî, Şems'in Necmeddîn-i Kübrâ ve Baba Ferec-i Tebrîzî'nin halifelerinden Baba Kemâl-i Cendî ile Kutbüddin Ebherî'nin halifesi ve Evhadüddîn-i Kirmânî'nin hocası, Muhammed Rükneddîn-i Sücâsî'ye, Bağdat'ta hizmet ettiğini söyler.¹⁰ Devletşah, Şems'in silsilesini Sücâsî vasıtasıyla Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi ve Ahmed el-Gazzâlî'ye; Kemâleddin Hüseyin Hârizmî, Baba Kemâl-i Cendî vasıtasıyla Necmeddîn-i Kübrâ'ya ulaştırır. Ona göre Şems'i Anadolu'ya mânevî bir dost bulmak üzere Sücâsî¹¹, Câmî'ye göre ise Baba Kemâl-i Cendî göndermiştir.¹² Cendî'nin, Şems'i Anadolu'ya gönderme emrini verdiği sohbet meclisinde, Fahreddin Irâkî de bulunmaktadır. *Makâlât*'ta

8 M. Ali Muvahhid, *Şems-i Tebrîzî*, Tahran 1996, s. 62. Ebu Bekr-i Selebâf'ın ismine sûfî tabakâtın çoğunda rastlanmamaktadır. XVI. asır metinlerinden Hâfız Hüseyin Kerbelâî'nin *Ravzatü'l-cenân*'ında Selebâf'ın Şems'in mürebbîsi olduğu ve Tebrizli 70 veli ile çağdaş olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Sellebâf Tebriz'in bu meşhûr velîleri arasında zikredilmez. Pir Sellebâf'ın dergâhı, Tebriz şehrinin varoşu olan Çerendâb denilen bölgede iken, Baba Hasan Ali'ye mensup olan 70 veli, Selebâf dergâhının doğusunda yer alan Sarhâb bölgesindeki İmâm Hafâde (ö. 1175) dergâhındadırlar. Hâfız Hüseyin Kerbelâî-i Tebrîzî, *Ravzatü'l-cinân ve Cennâtü'l-cenân* (haz. Cafer Sultân el-Karrâî), Tahran 1965-70, I, 291, 294-6, 49-50.

9 Ferîdün-i Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlâna ve Etrafındakiler* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 121

10 Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 520.

11 Devletşah, II, s. 52.

12 Lâmiî, s. 521

Baba Kemâl-i Cendî ile Rükneddin Sücâsî'nin adları zikredilmediğinden, Şems'in bu iki sûfiye mürid olması şüpheyle karşılanmış, ancak gezgin bir derviş olmasından dolayı onlarla tanışıp sohbet etmesi mümkün görülmüştür.

2. Tebriz'den Rûm Diyârına

Şems'in Tebriz'de Selebâf'ın yanından ayrıldıktan sonra Bağdat, Dımaşk, Halep, Kayseri, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Erzincan'a gittiği bilinmektedir. Eflâkî, onun bu seyahatleri zamanın abdal ve kutublarının sohbetine katılmak, mânevî feyizler kazanmak ve gerçek dostu bulmak arzusuyla gerçekleştirdiğini söyler.¹³ Bağdat'ta ve Kayseri'de Evhadüddîn-i Kirmânî¹⁴ ile Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî¹⁵, Dımaşk'ta Muhyiddin İbnü'l-Arabî (*Şeyh Muhammed*)¹⁶, Şam Kadilkudâtı Şems-i Hûyî¹⁷, dehrî filozoflardan Şehâb-ı Herîve¹⁸; Sivas'ta kelâm âlimlerinden Esedüddîn-i Mütেকellim¹⁹ ile sohbetle bulunmuş, onların derslerine katılmıştır. Mevlâna'nın ifadesiyle Şems, tasavvufun yanı sıra kimya, nücûm, riyâziyât, ilâhiyât, hikemiyât, mantık, hilâf ve nârenciyât ilimlerinde de mahirdir. Mevlâna, Şems-i Tebrîzî'nin muhtelif ilimlerdeki vukûfiyetini, şöyle tasvir eder: “Şemseddininimizin nefisleri eli altına almak hususunda, İsa'nın nefesi gibi mübârek bir nefesi vardır. Kimyâ ilminde eşi benzeri yoktur. Yıldızları davette, riyâziyyâtta, ilâhiyyatta, hikemiyâtta, nücûm bilgisi, mantık ve hilâf ilminde, nârenciyâtta onun için “âfâk ve enfüste onun gibi bir kişi yoktur” sözünü söylerlerdi. Fakat ricâlullahın sohbetine eriştikten sonra, hepsini defterden sildi, aklî, naklî ilimlerden sıyrıldı, tecrid, tefrid ve tevhid âlemini seçti.”²⁰ Şâfiî mezhebine mensup olmakla

13 Eflâkî, II, s. 190.

14 Şems-i Tebrîzî, s. 96, 239-240, 299, 304-5, 338, 777.

15 Şems-i Tebrîzî, s. 221, 241, 831.

16 Şems-i Tebrîzî, s. 82, 118, 271-272, 635, 641, 658.

17 Şems-i Tebrîzî, s. 294-5.

18 Eflâkî, II, s. 201.

19 Şems-i Tebrîzî, s. 182.

20 Eflâkî, II, s. 201.

birlikte,²¹ yine Mevlâna'nın ifadesiyle, ricâlullahın sohbetine erişikten sonra, bilgilerinin hepsini defterden silmiş, aklî ve naklî ilimlerden sıyrılıp tecrîd, tefrîd ve tevhid âlemini tercih etmiştir.²² Şems-i Tebrîzî, seyahatleri boyunca karşılaştığı şeyhleri ve âlimleri, melâmet tavrının bir gereği olarak, hakikatlerin ortaya çıkması için çeşitli imtihanlara tâbi tutmuştur. Velâyet tavrı baskın olanları şeriatla, şeriat tavrı baskın olanları velâyetle denediğini, bunların teslimiyet ve hakikat arayışlarının eksik olduğunu, verdiği sıkıntıların üstesinden gelemediklerini, cedelle vakit geçirdiklerini, hiçbirinin kendisini tatmin etmediğini, gerçek şeyhliği ve dostluğu Mevlâna'da bulduğunu ifade eder.²³ 1237'de Bağdat'ta görüştüğü Evhadüddîn-i Kirmânî'yi, şâhibbâzî tavrından ve sülûkte mübtedî olmasından dolayı, dostluğa lâayık görmeyen Şems²⁴, 1240 yılı civarında Dımaşk'ta görüştüğü ve *Makâlât*'ta, daha çok Şeyh Muhammed diye andığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den övgüyle bahseder²⁵ ve ondan meşrep bakımından farklı olduğunu belirtir. İbnü'l-Arabî'nin, nübüvvet, şeriatın zahirine ittibâ ve insan-ı kâmil konularını açıklamaktan ziyade, ilâhiyat meseleleri üzerinde, yoğun bir şekilde durmasından dolayı, Şems tarafından bazı tenkidlere maruz kalmakla birlikte, Şems'e göre, karşılaştığı şeyhlerin en büyüklerinden biridir. William Chittick, Şeyh Muhammed'in, İbnü'l-Arabî olduğu konusunda tereddüt göstermekle birlikte,²⁶ *Makâlât*'ın bir yerinde ondan, Şeyh Muhammed b. Arabî diye bahsedilmesi bu tereddütü ortadan kaldırmaktadır.²⁷ Şems, Halep'te on dört ay boyunca, bir medrese hücrelerinde riyâzette kalmış ve mânevî işaret gereği sohbet dostunu bulmak için, Anadolu'ya yönelmiştir. *Makâlât*'ta, "Beni velîlerinle

21 Şems-i Tebrîzî, s. 219, 756, 784.

22 Şems-i Tebrîzî, s. 218, 294, 700; Eflâkî, II, s. 191-193; Lâmiî, s. 639.

23 Şems-i Tebrîzî, İbn Arabî hakkında (*ulu ve muhteşem insan*), (*sempatik, derddaş*), (*mûnis, hoşgörülü*) tabirlerini kullanır. Bk. Şems-i Tebrîzî, s. 299.

24 W. Chittick, *Me and Rumi: The Autobiography of Shams-i Tabrizi*, Louisville 2004, s. XVIII, 380.

25 Şems-i Tebrîzî, s. 299.

26 Sipehsâlâr, s. 123-124.

27 Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul 1288, I, s. 116.

tanıştır” diye dua etmesi üzerine rüyasında, “Seni bir velîye yoldaş edelim” denildiğini, onun nerede olduğunu sorduğunu ve ertesi gece o velînin Anadolu’da bulunduğunu, ancak tanışma vaktinin henüz gelmediğini, söylendiğini belirtmektedir. Sipehsâlâr, bu rüyanın onun Anadolu’ya gidip, Mevlâna ile buluşmasına vesile olduğunu kaydeder.²⁸

Mesnevî şârihlerinden Sarı Abdullah Efendi’ye göre, Şems’i Anadolu’ya, Mevlâna’ya rehber olmak üzere gönderen kimse, zamanın gavsî şeklinde nitelenen Hâce Ali adlı meçhul bir zâttır. Sarı Abdullah, duyduğu bu nâdir bilgiyi vâkiasında Mevlâna’ya sormuş, Mevlâna da, bilginin doğruluğunu tasdik etmiştir. Şârih’e göre *Mesnevî*’de, Hâce Ali’ye imâ yollu pek çok işaretler vardır.²⁹

Eflâkî’ye göre Şems, Konya’ya gitmeden önce Erzurum’da, şehrin melîkinin çocuklarına hocalık yapmış³⁰ ve Kayseri’deki Hacılar su yolu vakfiyesine imza atmıştır. Bazı son dönem araştırmalarında, Erzurum-Erzincan üzerinden Anadolu’ya giren Şems’in, Konya’ya gitmeden önce Moğollarla irtibat kurduğu, Konya’ya Moğollar tarafından gönderildiği, Mevlâna ile Moğollar arasındaki ilişkiyi, onun sağladığı ileri sürülmüştür.³¹

3. Şems-Mevlâna Karşılaşmaları

Mevlâna ile Şems ilk defa Dımaşk’ta³² veya Halep’te³³ karşılaşmıştır. Eflâkî’ye göre babasının vefatından sonra, mürşidi Seyyid Burhâneddin’in emriyle, ilim tahsili için Dımaşk’a giden Mevlâna, bir gün halkın arasındayken, başında külâhı, sırtında siyah elbisesiyle Şems’i görmüş, elinden

28 Eflâkî, II, 264, 275.

29 Mikâil Bayram, Ahî Evren–Mevlâna Mücadelesi, Konya 2005, s. 139–142; tarihî bir belgeye dayanmayan bu iddiaların tenkidi için bk. Osman Nuri Küçük, Mevlâna ve İktidar, Konya 2007, s. 124-127.

30 Eflâkî, II, s. 193.

31 Bedüzzaman Furûzanfer, s. 185.

32 Sahih Ahmed Dede, s. 160.

33 Eflâkî, II, s. 193.

tutup ona, “Ey dünya sarrafı beni anla!” demiş, Şems bu sözün etkisiyle istiğrak haline girmiş, kendine geldiğinde, Mevlâna oradan gitmiştir. Bazı kaynaklarda, Şems’in Anadolu’ya yönelmesi, Mevlâna’daki bu kemali keşfetmesine bağlanır. Mevlâna’nın, Seyyid Burhâneddin, İbnü’l-Arabî ve Necmeddîn-i Kübra, halifeleri Bahâeddin Veled ve Baba Kemâl-i Cendî, Evhadüddîn-i Kirmânî gibi yakın ve uzak çevresinin, Şems’in de tanıdığı kimseler olması, onun Konya’ya gelmeden önce, Mevlâna ile bir şekilde irtibatlı olduğunu düşündürmektedir. Mevlâna’nın, Şems-i Tebrîzî ile ikinci karşılaşması, Seyyid Burhâneddin’in vefatından beş yıl sonra, Konya’da gerçekleşir. Sahih Ahmed Dede’ye göre, hayatının sonlarında Konya’dan ayrılıp, Kayseri’ye yerleşmeye karar veren, Seyyid Burhâneddin daha önce Bağdat’ta tanıştığı Şems’in, Konya’ya geleceğini Mevlâna’ya müjdeleyen kişidir.³⁴ Eflâkî, Şems’in Konya’ya 26 Cemâziyelâhir 642 (29 Kasım 1244) tarihinde geldiğini söyler.³⁵ Buna göre, Konya’ya geldiğinde Şems’in altmış, Mevlâna’nın otuz sekiz yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Sahih Ahmed Dede, Şems’in, h. 590 (1194) yılında doğduğunu ve elli iki yaşında Konya’ya geldiğini kaydeder. Abdülbaki Gölpinarlı, kaynakların Mevlâna’nın, h. 604’te (1207) dünyaya geldiği hususundaki ittifa-kına rağmen, onun h. 580’de (1184) doğduğunu ve Şems ile karşılaştığında altmış iki yaşında olduğunu iddia eder.³⁶

Şems ile Mevlâna’nın karşılaşması esnasında, aralarında geçen konuşmanın mahiyetine dair farklı rivayetler vardır. Eflâkî ve Sipehsâlâr’ın rivayeti, *Makâlât* takine yakındır. Buna göre: Şems-i Tebrîzî, Konya’ya geldiğinde Eflâkî’ye göre Şekerciler Hanı’na, Sipehsâlâr’a göre Pirinççiler Hanı’na yerleşmiştir. Mevlâna’nın ders verdiği, dört medreseden biri olan Pamukçular Medresesi’nden, talebeleriyle birlikte ayrılıp, giderken Şems, ansızın önüne çıkmış ve bindiği katırın gemini tutarak, “Ey dünya ve mâna nakitlerinin sarrafı! Muhammed hazretleri mi büyüktür, yoksa Bâyezîd-i

34 Abdülbaki Gölpinarlı, “Mevlâna Şems-i Tebrîzî ile Altmış İki Yaşında Buluştu”, ŞM, III (1959), s. 156-161.

35 Şems-i Tebrîzî, s. 685-686; Sipehsâlâr, s. 124-125; Eflâkî, II, s. 193-195.

36 Devletşah, s. 253.

Bistâmî mi?” diye sormuş. Mevlâna, “Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velîlerin başıdır” diye cevap verince Şems, “Peki ama o, ‘Seni tesbih ederim Allahım, biz seni lâyıkıyla bilemedik’ dediği halde, Bâyezîd, ‘Benim şanımla ne yücedir, ben sultanların sultanıyım’ diyor” demiş. Bunun üzerine Mevlâna, “Bâyezîd’in susuzluğu az olduğundan, bir yudum su ile kandı, idrak bardağı hemen doluverdi; hâlbuki Muhammed’in susuzluğu, arttıkça artıyordu. Onun göğsü Allah tarafından açılmıştı. Sürekli susuzluğunu dile getiriyor, her gün Allah’a, daha çok yakın olmak istiyordu” diye cevap vermiş ve Şems bu cevabı duyunca kendinden geçmiş. Bir müddet sonra, yaya olarak medreseye gitmişlerdir.³⁷ *Devletşah Tezkiresi*’nde geçen diğer bir rivâyete göre Şems, Mevlâna’ya şöyle bir soru yöneltir: “Nefsle mücâhede, riyâzet ve zâhirî ilimlerle meşgûl olmanın maksadın nedir?” Mevlâna’nın cevabı: “Şerîatin sünneti ve edepleri yolunda gitmek” şeklinde olur. Şems bunun üzerine: “Bunların hepsi kabuktur (*kısr*)” der. Mevlâna: “Peki bunun ilerisinde olan nedir?” şeklinde karşılık verince, Şems, nihâî cevap olarak: “İlim odur ki, seni malûma eriştirsin.” İfâdesiyle karşılıklıta bulunur.³⁸ Bir diğer rivâyete göre, Konya’daki karşılaşma şöyle meydana gelmiştir. Şems’in sorusu: “Bu okuduğun kitaplar nedir?” der. Mevlâna’nın cevabı: “Sen bilmezsin” olur. Âniden kitaplar arasında bir ateş belirir ve kitaplar yanar. Mevlâna’nın sorusu: “Bu nedir?” Şems’in cevabı ise: “Sen de bunu bilmezsin.”³⁹

Son dönem, Mevlevî âriflerinden Midhat Bahârî, Mevlâna’nın bu esnada, kutbiyyet makamında bulunduğunu, Şems’in Konya’ya onu irşad için gelmediğini, Dimaşk’ta iken Mevlâna’da gördüğü irfan ve aşk nuruna hayran kaldığını belirtir. Bunu geliştirmek ve Mevlâna’ya kendisine göstermek için, onun sohbet dostu olduğunu, bu sebeple Şems’in, Mevlâna ile karşılaştığında ona yönelttiği soruların, mürşidin dervişini imtihanı şeklinde anlaşılmasını gerektiğini söyler. Midhat Bahârî’ye göre, Şems-Mevlâna

37 Muhyiddin Abdülkâdir, *el-Kevâkibü’l-muzîa*, Haydarabad ts., II, 124-5.

38 Midhat Bahârî Beytur, *Mesnevi Gözüyle Mevlana*, İstanbul 2005, s. 57-62.

39 Sipehsâlâr, s. 125; Eflâkî, s. II, 195-197.